

УДК 37.013.42

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ЯК КАТЕГОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Караман Олена Леонідівна
м.Луганськ

В статті уточнено сутність і зміст соціально-педагогічної роботи як категорії соціальної педагогіки. У ході дослідження встановлено, що ці два поняття не тотожні, хоча й близькі за значенням. Термін «соціально-педагогічна діяльність» доцільно використовувати для позначення професійної діяльності фахівців, що має різні напрями і зміст, але відрізняється більшим ступенем узагальнення та абстракції, а поняття «соціально-педагогічна робота» краще використовувати в контексті організації та здійснення безпосередньої практичної соціально-педагогічної роботи з конкретними категоріями осіб у певному соціальному закладі.

Ключові слова: категорії, соціально-педагогічна діяльність, соціально-педагогічна робота.

Актуальність обраної для дослідження теми зумовлена тим, що в сучасній соціально-педагогічній теорії та практиці часто спостерігається непослідовне або неусвідомлене вживання таких дефініцій, як «соціально-педагогічна діяльність» та «соціально-педагогічна робота». Безумовно, ці поняття дуже близькі за значенням, але все ж таки, навіть інтуїтивно, ми усвідомлюємо, що вони несуть різне семантичне навантаження. Тому метою статті є уточнити сутність і зміст соціально-педагогічної роботи як однієї з провідних категорій соціальної педагогіки.

Для визначення та формулювання сутності будь-якого явища науковці найчастіше виділяють його з ряду однорідних понять, близьких за значенням, щоб показати його особливості, виявити сутнісні відмінності, довести його унікальність та право на існування як окремої категоріального одиниці. Тому поняття

соціально-педагогічної роботи вчені найчастіше виводять з ланцюжка «діяльність – соціально-педагогічна діяльність – соціальна робота – соціально-педагогічна робота» [1; 2; 4; 5; 8; 9; 10]. Такої логіки будемо триматися й ми, послідовно розкриваючи сутнісний зміст таких понять, як «діяльність» – «соціально-педагогічна діяльність» – «соціально-педагогічна робота».

Аналіз наукової педагогічної та соціально-педагогічної літератури показав, що переважна більшість учених (І. Зверева, О. Безпалько, С. Григор'єв, М. Галагузова та ін.), використовуючи діяльнісний підхід, науково-теоретичний аналіз найближчих за значенням понять «соціально-педагогічна діяльність», «соціально-педагогічна робота» здійснюють в контексті аналізу поняття «діяльність» як філософської, соціологічної та психологічної категорії, наводять різноманітні класифікації форм та типів діяльності й приходять до висновку, що предметом соціально-педагогічного дослідження має бути діяльність соціальна, оскільки і соціально-педагогічна діяльність, і соціально-педагогічна робота є її різновидами. Соціальна діяльність розглядається вченими як сукупність соціально-значимих дій, які здійснюються суб'єктом діяльності (групою, особистістю) у різних сферах та на різних рівнях організації суспільства з метою задоволення потреб щодо підтримки життєзабезпечення та діяльнісного існування особистості. Зміст і структура соціальної діяльності визначається соціальним замовленням, соціальними проблемами, соціокультурними особливостями середовища та знаходить своє відображення в соціальній політиці держави [1, с.27-30; 5, с.7-24].

З іншого боку, крім соціальної складової, у соціально-педагогічній діяльності та соціально-педагогічній роботі присутня педагогічна складова.

Педагогічну діяльність вчені розглядають як різновид професійної діяльності, яка спрямована на передачу соціокультурного досвіду засобами навчання та виховання, створення умов для особистісного зростання людини [3]; як особливий вид суспільно корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямованої на підготовку підростаючого покоління до самостійної діяльності відповідно до економічних, політичних, моральних та естетичних цілей [6, с. 28]; як особливий вид соціальної діяльності, що передбачає передавання від старших поколінь до молодших накопичених людством культури і досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку і підготовки до виконання певних соціальних ролей у суспільстві [1, с.30-31].

Отже, на основі умовного вичленення соціальної та педагогічної складових поняття «соціально-педагогічна діяльність» сучасні вчені дають визначення цієї ключової категорії соціальної педагогіки. Соціальна складова визначає соціальну мету, соціальне замовлення на певну модель сучасної особистості, а педагогічна складова лежить в основі створення умов для успішного розвитку особистості відповідно до цієї моделі, підготовки її до самостійного життя в суспільстві, творчого перетворення суспільства з метою прогресивного розвитку матеріальної та духовної культури. Майже всі вчені одностайні в тому, що соціально-педагогічна діяльність є різновидом професійної діяльності – спеціально організованої та регламентованої діяльності фахівців, яка спрямована на досягнення суспільно важливого результату [2, с.47]. Основними змістовними аспектами соціально-педагогічної діяльності є соціальне виховання, навчання та освіта [9, с.39].

За думкою А. Мудрика, Б. Ліхачова соціальне виховання – важлива, але не єдина частина виховання взагалі. Його зміст, цілі, засоби органічно взаємопов'язані з іншими компонентами цілісного процесу виховання людини, проте мають свою специфіку. Визначити специфіку та роль соціального виховання в житті людини можна тільки через співвідношення його з такими процесами, як розвиток і соціалізація.

Категорії «розвиток», «соціалізація» та їх співвідношення вже достатньо досліджені в науковій філософській, психологічній, педагогічній та соціально-педагогічній літературі. Розвиток – це реалізація іманентних (внутрішньо притаманних) задатків, властивостей людини, загальний процес її становлення (фізіологічного, психічного, соціального) [6, с.52]. Соціалізація (від лат. socialis – суспільний) – це соціальний аспект розвитку, саморозвитку та самореалізації людини; двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення в систему суспільних відносин шляхом як засвоєння соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість (І. Зверева, А. Капська, Л. Міщик, С. Харченко, С. Савченко, Л. Коваль, С. Хлеб'юк, Г. Андрєєва, Ю. Василькова, В. Бочарова, А. Мудрик, Т. Василькова, О. Рассказова, Л. Ричкова та ін.). Грунтуючись на особистісному, суб'єкт-суб'єктному та суб'єкт-об'єктному підходах, соціалізацію можна трактувати як розвиток та самозміну людини в процесі взаємодії людини із стихійними, відносно спрямованими та цілеспрямованими (спеціально створеними) умовами життя на всіх вікових етапах. У залежності від переваги впливу тих чи інших умов (складових) процесу соціалізації, він може бути успішним або ні. Соціальне виховання при цьому виступає цілеспрямованою складовою успішного процесу соціалізації людини, що відбувається у спеціально створених суспільством та державою правових, матеріальних та духовних умовах розвитку та самореалізації людини. Якщо соціалізація, у цілому, та її стихійний аспект, зокрема, є процесом безперервним, оскільки людина постійно взаємодіє з соціумом, то соціальне виховання – процес дискретний (перервний), оскільки, будучи плановим, здійснюється в певних організаціях, а значить обмежений певним місцем та часом (А. Мудрик).

Соціальне навчання також має певні особливості, оскільки його метою та результатом є опанування знаннями, уміннями та

навичками розвитку соціальності – здібності людини взаємодіяти із соціальним світом. Процес соціального навчання спирається, передусім, на організацію спілкування між учасниками соціально-педагогічного процесу та включає в себе різні сторони (обмін інформацією, вплив, взаємодію, співпрацю) та форми (творчі та практичні заняття, лекції, тренінги, ігри, різні заходи). Проте особливе місце в соціальному навчанні посідає організація взаємодії особистості із середовищем, координація виховних зусиль суспільства в цілому, соціальних груп, сім'ї, різних соціальних інститутів та закладів. Соціальне навчання заперечує механічне нав'язування людині готових соціальних норм, оскільки кожна людина має індивідуальні біологічні та психологічні особливості, проходить соціалізацію в певному соціумі, а тому по-різному реагує на однаковий вплив.

Соціальна освіта, за думкою переважної більшості дослідників, є провідним чинником соціалізації; процесом і результатом цілеспрямованої, педагогічно організованої й планомірної діяльності, що здійснюється в інтересах індивіда і суспільства, до якого він належить. Соціальна освіта є найвищим ступенем та площею поєднання соціального виховання й соціального навчання. Результатом соціальної освіти є досягнутий кожним індивідом або групою людей рівень соціальності, соціальної орієнтації та функціонування [9, с.39-40].

Інтегрованим результатом соціально-педагогічної діяльності у взаємодії її трьох основних компонентів – соціального виховання, навчання та освіти – є соціальність особистості, що уявляє собою якісний ступінь розвитку людини як соціальної істоти, здібність людини взаємодіяти з соціальним середовищем, єдність особистого й колективного і, водночас, – прояв соціальної сутності людини на індивідуальному рівні, тобто здібності бути джерелом власної активності, проявляти індивідуальне творче ставлення до суспільного буття [7, с.355; 9, с.39-40].

Ураховуючи викладене вище та спираючись на теоретичні узагальнення І. Зверєвої, О. Безпалько, А. Капської, С. Харченка, Л. Завацької, Л. Мардахаєва, В. Нікітіна та інших, маємо достатні підстави для визначення поняття соціально-педагогічної діяльності.

Соціально-педагогічна діяльність – це вид професійної діяльності, що полягає в забезпеченні освітньо-виховними засобами цілеспрямованої соціалізації, створенні сприятливих умов для всебічного розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості.

Соціально-педагогічна діяльність, таким чином, є соціальною за спрямуванням та педагогічною за змістом.

Структурний підхід до визначення соціально-педагогічної діяльності дозволяє розглядати її як складну систему взаємопов'язаних компонентів, змістовний аналіз яких дозволить уточнити й розширити надане нами визначення.

Так, О. Безпалько до структури соціально-педагогічної діяльності включає компоненти: суб'єкт, об'єкт, мету, завдання, зміст, технології, результат [1, с.38-43; 2, с.47-80]; І. Зверева – мету, принципи, напрями, етапи, сфери, зміст, форми, методи, прийоми, професійні якості [11, с.48-57], суб'єкт, об'єкт, цілі, принципи, методи, форми, результат [5, с.39-45]; А. Капська – суб'єкт, об'єкт, мету, зміст та функції [10, с.39-45] тощо. Як бачимо, множинність основних, системоутворюючих, структурних компонентів соціально-педагогічної діяльності, виділених різними науковцями, збігається, а розбіжність та різна кількість елементів лише вказують на відкритість цієї системи та володіння механізмами розвитку і збагачення. Стисло охарактеризуємо основні компоненти, використовуючи теоретичні здобутки наведених вище вчених.

Суб'єктом соціально-педагогічної діяльності є органи влади, соціальні інститути, державні і недержавні організації, фізичні особи, що забезпечують умови для успішної соціалізації особистості.

Об'єктами соціально-педагогічної діяльності є особи чи соціальні групи, які потребують підтримки та допомоги у процесі соціалізації на різних вікових етапах (особи з обмеженими можливостями; засуджені; особи з різними видами девіантної поведінки; безробітні; жертви фізичного, психічного і сексуального насильства; особи, хворі на СНІД, та жертви аварії на Чорнобильській

ЧАЕС; обдаровані, педагогічно занедбані, безпритульні діти; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, неблагополучні сім'ї тощо).

Загальною метою соціально-педагогічної діяльності вчені вважають утворення сприятливих умов соціалізації особистості, що конкретизується в цілій низці завдань: утворення сприятливих умов для всебічного (фізичного, психічного та соціального) розвитку особистості на основі виявлення і розвитку задатків і здібностей; задоволення усіх потреб особистості, передусім, у самореалізації, на основі розкриття та використання творчого потенціалу; формування індивідуальності та здатності до перетворювальної діяльності на основі здобутих знань та досвіду; надання комплексної (соціальної, психологічної, педагогічної, правової, економічної, медичної, організаційної) допомоги і підтримки; попередження та мінімізація негативного впливу факторів соціального середовища та інші.

Основоположними принципами, що лежать в основі соціально-педагогічної діяльності, виступають: соціально-політичні (законності і прав людини, державного підходу до організації діяльності, зв'язок з конкретними умовами життєдіяльності особистості чи соціальної групи), психолого-педагогічні (сприяння самореалізації особистості в усіх сферах життєдіяльності, диференційованого та індивідуального підходу, цілеспрямованості, системності), організаційні (компетентності, інтеграції, контролю та перевірки виконання), специфічні (гуманізму, демократизму, незалежності, клієнтоцентризму, опори на потенційні можливості людини, конфіденційності, толерантності, максимізації соціальних ресурсів).

До сфер соціально-педагогічної діяльності належать загальноосвітні заклади, спеціальні навчально-виховні заклади, пенітенціарні установи, спеціалізовані та реабілітаційні заклади для клієнтів різного віку, спеціалізовані служби центрів ССДСМ,

соціально-педагогічна робота за місцем проживання тощо.

Основними функціями соціально-педагогічної діяльності є комунікативна, організаторська, діагностична, прогностична, охоронно-захисна, попереджувально-профілактична, соціально-терапевтична корекційно-реабілітаційна та інші.

Зміст, технології і напрями соціально-педагогічної діяльності міцно взаємопов'язані та переплітаються й залежать від особливостей суб'єкта і об'єкта діяльності. До основних напрямів (змісту) соціально-педагогічної діяльності належать: профілактика, адаптація, корекція, реабілітація, ресоціалізація, супровід, патронаж, обслуговування тощо. У межах цих напрямів використовуються найрізноманітніші форми, методи та технології соціально-педагогічної діяльності, які ретельно описані в науковій та методичній літературі.

До основних етапів соціально-педагогічної діяльності вчені відносять: діагностичний, етапи соціально-педагогічного прогнозування, моделювання та проектування, процесуальний (реалізація моделі, проекту, технології тощо), результативний (оцінка та аналіз отриманих результатів діяльності, формулювання рекомендацій, визначення подальших перспектив).

Результатом соціально-педагогічної діяльності, як було зазначено вище, є сформований у певний відрізок часу рівень соціальності особистості, що уявляє собою якісний ступінь прояву соціальної сутності людини на індивідуальному рівні, здатність творчо взаємодіяти з соціальним середовищем в інтересах суспільства і самої особистості [1, с.38-43; 2, с.47-80; 4, с.9-27; 5, с.39-45; 10, с.39-45; 11, с.48-57].

У схематичному вигляді універсальну структуру соціально-педагогічної діяльності, що складається з описаних вище взаємопов'язаних компонентів і може набувати специфічності й конкретизації відповідно до обраних суб'єктів та об'єктів діяльності, можна представити таким чином (рис. 1.).

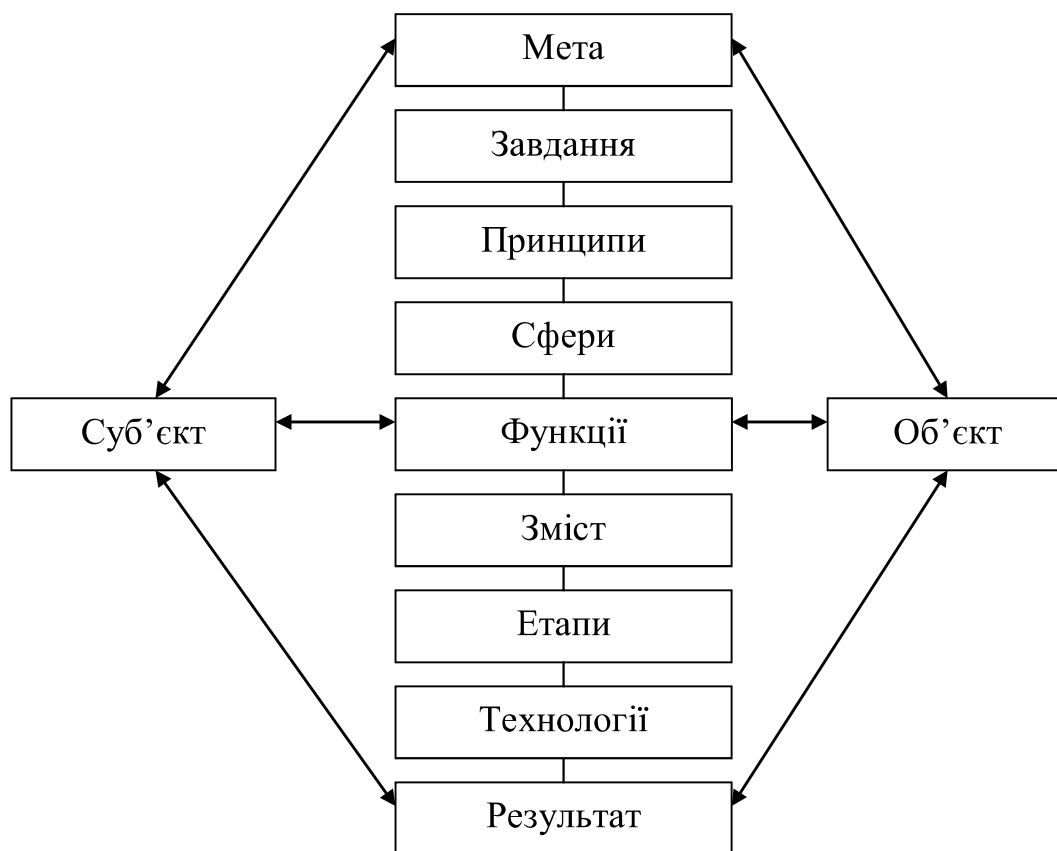

Рис. 1. Структура соціально-педагогічної діяльності

У контексті логіки нашого дослідження теоретичне обґрунтування сутності, змісту та структури соціально-педагогічної діяльності як провідної категорії соціальної педагогіки є необхідною умовою та основою для визначення поняття «соціально-педагогічна робота», що є предметом дослідження даної статті. Конкретизацією поняття соціально-педагогічної роботи в контексті соціально-педагогічної діяльності займалося небагато вчених, серед яких А. Капська, С. Толстоухова, І. Зверева, В. Полонський, С. Григор'єв, М. Галагузова та інші.

Найбільш цінним для нашого дослідження є теоретичні висновки О. Безпалько, яка, базуючись на етимології слова «робота» та теоретичних міркуваннях наведених вище вчених, внутрішньокатегоріальні стосунки між поняттями «соціально-педагогічна діяльність» та «соціально-педагогічна робота» зводить до двох підходів: логічного (рід – вид) та системно-структурного (частина – ціле). Оскільки поняття «робота» у словниках трактується як «перебування в дії; процес перетворення одного виду енергії в інший; заняття, цілеспрямована праця» [8, с. 294], «коло занять, обов'язків; служба на підприємстві, в установі» [1, с.44], то вона є більш конкретним поняттям по відношенню до діяльності. Діяльність – це фундаментальне філософське поняття, яке є родовим щодо конкретного виду діяльності – певної роботи. Отже, робота – це різновид діяльності, яка відрізняється доцільністю та спеціалізацією. У зв'язку з цим поняття «соціально-педагогічна робота» дослідниця визначає як різновид соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється в певній соціальній інституції та спрямована на точно визначений об'єкт впливу. Іншими словами, соціально-педагогічна робота характеризує соціально-педагогічну діяльність у площині безпосередньої соціальної практики в чітко окреслених умовах [1, с.44].

Повністю розділяючи точку зору О. Безпалько, можемо зробити висновок, що розкриті нами сутність, зміст та структура соціально-педагогічної діяльності повністю відповідають сутності, змісту та структурі соціально-педагогічної роботи. Проте ці два поняття не тотожні, оскільки мають різне семантичне забарвлення. Термін «соціально-педагогічна діяльність» ми будемо використовувати для позначення професійної діяльності фахівців, що має різні напрями і зміст, але відрізняється більшим ступенем узагальнення та абстракції (соціально-педагогічна діяльність держави, різних установ, служб, фахівців), а поняття «соціально-педагогічна робота» ми будемо використовувати в контексті організації та здійснення безпосередньої практичної соціально-педагогічної діяльності (роботи) з конкретними категоріями осіб (неповнолітніми засудженими, дітьми-сиротами, асоціальними сім'ями, персоналом пенітенціарних установ, працівниками соціальних служб тощо) у певному соціальному закладі (виховній колонії, кримінально-виконавчій інспекції, інтернатному закладі, навчальному закладі, соціальній службі тощо).

Отже, ми послідовно наблизилися до основної мети статті – уточнення сутності і змісту соціально-педагогічної роботи як однієї з провідних категорій соціальної педагогіки, що найбільш точно відбиває її практичний аспект. Оскільки наші наукові інтереси пов'язані з проблемою соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України, то основним завданням подальшої роботи буде наповнити конкретним змістом розроблену нами універсальну структуру соціально-педагогічної роботи відповідно до об'єкта – неповнолітні засуджені – і на цій основі дати визначення цьому поняттю.

Література

1. Безпалько О.В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: дис... доктора пед. наук: спец. 13.00.05 «соціальна педагогіка» / Ольга Володимирівна Безпалько. – Луганськ: Луганський нац. університет імені Тараса Шевченка, 2006. – 537 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: Навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Ольга Володимирівна Безпалько. – К.: Центр учбової літ-ри, 2009. – 208 с.
3. Галагузова М.А. Категориально-понятійные проблемы социальной педагогики / Минненур Ахметхановна Галагузова // Понятийный аппарат педагогики и образования: Сб. науч. тр. Вып. 3 / Отв. ред. М.А.Галагузова. – Екатеринбург: Изд-во «СВ-6», 1998. – С.168-184
4. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога: Навчальний посібник для ВНЗ / Людмила Миколаївна Завацька. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с.
5. Зверева І.Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: Монографія / Ірина Дмитрівна Зверева. – К.: Правда Ярославиців, 1998. – 333 с.
6. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекцій. Учебное пособие для студентов пед. учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК / Борис Тимофеевич Лихачев. – М.: Прометей, 1992. – 528 с.
7. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Учебник / Лев Владимирович Мардахаев. – М.: Гардарики, 2003. – 269 с.
8. Социальная педагогика: Словарь. / Сост., автор и ред. Л.В.Мардахаев. – М.: МГСУ «Союз», 1999. – 442 с.
9. Социальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.А.Никитина. – М.: Гуманит изд. Центр ВЛАДОС, 2000. – 272 с.
10. Соціальна педагогіка: Підручник / За заг. ред. проф. А.Й.Капської. – К.: Центр навчальної літ-ри, 2003. – 256 с.
11. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За заг. ред. І.Д.Зверєвої. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

Актуальність вибраної для дослідження теми обумовлена тим, що в сучасній соціально-педагогічній теорії та практиці спостерігається непослідовне використання таких дефініцій, як «соціально-педагогічна діяльність» і «соціально-педагогічна робота». По тому метою статті є уточнення сутності та змісту соціально-педагогічної роботи як категорій соціальної педагогіки. В ході дослідження встановлено, що ці два поняття не тотожні, хоча і близькі по значенню. Термін «соціально-педагогічна діяльність» цілеспрямовано використовується для позначення професійної діяльності фахівців, яка має різні напрями і зміст, але відрізняється більшим ступенем узагальнення та абстракції, а поняття «соціально-педагогічна робота» краще використовувати в контексті організації та здійснення безпосередньої соціально-педагогічної роботи з конкретними категоріями осіб (неповнолітніми засудженими, дітьми-сиротами, асоціальними сім'ями, персоналом пенітенціарних установ, працівниками соціальних служб тощо) у певному соціальному закладі (виховній колонії, кримінально-виконавчій інспекції, інтернатному закладі, навчальному закладі, соціальній службі тощо).

Ключові слова: категорії, соціально-педагогічна діяльність, соціально-педагогічна робота.

The topicality of the theme chosen for the given research is caused by the fact that the inconsistent use of such definitions, as «socially-pedagogical activity» and «socially-pedagogical work» is observed in the modern socially-pedagogical theory and practice. Therefore the article purpose is to specify essence and the content of socially-pedagogical work as categories of social pedagogics. The research results have established that these two concepts aren't identical, though are faithful. The term «socially-pedagogical activity» is expedient for using for a designation of professional work of experts which has different directions and content, but differs to a high degree with generalization and abstraction, and «socially-pedagogical work» concept is better to be used in a context of the organization and realization of direct socially-pedagogical work with concrete categories of population and in certain social establishment.

Keywords: categories, socially-pedagogical activity, socially-pedagogical work.